

РАННО БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

Публикувано от **Dimova** на **02.02.2010, 21.18**

В рамките на възрожденската епоха се осъществяват радикални промени в стопанския, социалния, духовния и политическия живот на българите. Под влиянието на сложен комплекс от вътрешни и външни фактори, производството и търговията в българските земи видимо нарастват. Настъпват осезаеми изменения и в организацията на производствената дейност. Появяват се манифактурното и фабричното производство. Разширява се стокообменът с големите европейски държави. Оформят се многобройни търговски български колонии в различни градове на Южна Русия, Влашко, Средна Европа. Чувствително се увеличават и материалните възможности на заможните българи. Стопанският просперитет от своя страна пък създава реални предпоставки за оформянето през XVIII и XIX в. на възрожденската буржоазия. Заражда се и националната интелигенция. През XVIII и XIX в. в недрата на българското общество се извършва една цялостна духовна обнова. Заражда се движението за новобългарска просвета, появяват се книгопечатането и периодичният печат. Настъпва подем в областта на литературата, науката, музиката, архитектурата. Поставят се основите на модерната светска култура. Активизират се борбите за освобождение на България. Кулминацията си българското националноосвободително движение достига по време на Априлското въстание от 1876 г. и Руско-турската освободителна война от 1877-1878 г.

В хронологическите рамки на Възраждането – от началото на XVIII в. до Освобождението, условно се открояват три периода: първият (Ранно българско възраждане) обхваща целия XVIII-ти и първата четвърт на XIX в.; вторият започва от средата на 20-те години на XIX в. и продължава до Кримската война (1853-1856 г.), а третият започва от края на Кримската война и завършва с Освобождението на България.

В края на XVII и началото на XVIII в. Османската империя изпада в дълбока политическа, военна и финансова криза. Причините за това тежко състояние на Високата порта са комплексни, но първият сериозен удар за Османската държава е започналата през 1683 г. неуспешната война срещу Австрия и нейните съюзници Венеция, Полша и Русия. Така през 1699 г. султан Мустафа II е принуден да признае своето поражение и по силата на сключения Карловацки мирен договор отстъпва значителна част от своите европейски владения. През XVIII в. Османската империя е сполетяна от нови загуби. Военните конфликти с Иран, с Русия и с Австрия продължават, но всички те се оказват крайно неудачни за Портата. Особено тежки последици за Турция имат войните ѝ с Русия през 1768-1774-та и 1787-1791 г., в резултат на които султанът губи Северното Причерноморие и Крим. Митът за непобедимостта на османската армия окончателно рухва, а Османската империя се превръща във второстепенна политическа сила. Слабостта на Високата порта намира израз и в разлагането на еничарския корпус, в разпадането на спахийството, в появата на кърджалийството. Кризата в Османската империя достига кулминационната си точка в

края на XVIII-ти началото на XIX в., когато аянските бунтове и кърджалийските размирици обхващат на практика цяла Румелия. Осман Пазвантоглу се обявява за самостоятелен управник на Видинско, а големите кърджалийски отряди предприемат разорителни походи из Софийско, Тракия, Македония. Поредицата от военни неуспехи и анархията във властта създават предпоставки за постепенното разпадане на тимарската система по българските земи. Значителна част от спахиите отказват да изпълняват задълженията си към султана и предпочитат да търсят други източници на печалба освен войната. Някои от притежателите на тимари започват да предоставят владенията си под аренда. Широко разпространение получава и т. нар. откупническа система, при която отделни лица "откупуват" за определен период, а понякога и пожизнено, правото да събират от името на централната власт определени приходи.

Характерна особеност в развитието на аграрните отношения по българските земи през XVIII в. е и появата на все по-голям брой чифлици, които изцяло насочват дейността си към пазара. Тези стокови земеделски стопанства се създават по различни пътища – чрез покупко-продажба или вземане под аренда на големи поземлени участъци, чрез грабеж и насилие, чрез разширяване на поземления фонд за сметка на необработваемите площи и т.н. Чифлиците намират голямо разпространение в Добруджа, във Видинско и в Русенско, в Македония и в Тракия. Най-често собствениците на чифлици са мюсюлмани, но постепенно в края на XVIII и началото на XIX в. замогнали се българи също успяват да станат притежатели на такива едри поземлени владения.

През епохата на Ранното възраждане производството в българското село отбелязва видим подем. Усвоени са редица нови култури като царевицата, тютюна, отглеждането на черничеви насаждения и др. Осезаемо нараства и делът на т. нар. технически култури – памук, маслодайни насаждения (роза, мак, сусам). Започва и специализирането на селскостопанското производство, съобразно с географските особености на отделните региони. Така в Македония се концентрира производството на памук. В края на XVIII в. Добруджа се обособява като най-големият зърнодобивен район в балканските провинции на Османската империя. По долините на реките Места и Струма се разпростират тютюневите насаждения; в Подбалканските полета пък се отглеждат рози, в Пловдивско и Пазарджишко – ориз, а населението на Лясково и Горна Оряховица се специализира в областта на градинарството и т.н. Значителен подем настъпва и в скотовъдството. В района на Стара планина и Средна гора се обособяват редица селища, които дължат просперитета си на отглеждането и търговията с овце и кози. Появява се и влиятелната прослойка на джелепкешаните и бегликчиите, които освен с капитал разполагат и със солидни връзки сред местната и централната власт.

Още по-бурни промени през периода на Ранното възраждане се наблюдават в сферата на градското стопанство. Традиционните занаяти – кожарство, грънчарство, железарство, килимарство и др. разширяват своето производство. Успоредно с това продължава и процесът на по-нататъшна диференциация и специализация на занаятите по българските земи, като водещо място се заема от онези производства, които са свързани с обработката на памук, вълна и коприна. Все по-отчетливо започва да се откроява и географското райониране на градското стопанство. Така Самоков се прославя с железодобива си; Котел, Карлово, Жеревна, Сопот се специализират в областта на абаджийството и гайтанджийството; в родопските селища се развива килимарството; в

Габрово – ножарството, а в Плевен, Русе, Враца, Ловеч – кожухарството и т.н. След като през XVIII в. султанът губи значителна част от своите европейски владения, българските земи придобиват стратегическо значение за задоволяване на огромните нужди на столицата и войската. Развива се керванджийството. Появяват се търговските сдружения. Засилва се и ролята на панаирите, които се обособяват като своеобразни стокови борси. Особено прочути в това отношение са панаирите в Сливен, Ужунджово, Долян, Неврокоп. Образуват се и регионални пазарища на едрите търговци. Огромните османски пазари предоставят изключителни възможности и същевременно предлагат изгодни условия за износ на текстилни суровини (памук, вълна, коприна), на някои стратегически материали (зърнени храни, дървен материал, сребро), на восък, кожи и т.н. Разширявайки търговската си дейност, активните в стопанско отношение българи започват да усвояват редица елементи от опита на европейските търговски къщи, като в практиката си все по-често прилагат търговския кредит, търговията по мостра, търговските сдружения. За да си гарантират по-високи печалби от посредническа търговия, мнозина българи създават свои представителства и във Влашко, Южна Русия, Средна Европа. Така постепенно се оформят големите български колонии в Букурещ, Гюргево, Браила, Одеса, Виена, Будапеща и т.н. Чувствително нараства българското присъствие и в Цариград, Одрин, Александрия и Смирна.

През XVIII и XIX в. българското население чувствително се увеличава и достига до около 6-6,5 млн. души. Макар и бавно, в градовете и селата се появяват богати и влиятелни българи, които, въпреки всеобщата анархия и криза в Османската империя, проявяват засилена стопанска активност. Захващайки се с посредническа търговия или пък с чифликчийство, с търговия или с организиране на манифактурно производство, тази буржоазна по своята същност прослойка придобива все по-осезаемо място в стопанския, културния и политическия живот на тогавашните българи. Успоредно с това, на основата на порасналите материални възможности на българското общество, започва процес на формиране и на възрожденската интелигенция. Активизират се общинските и църковни настоятелства. Все по-дейно в обществения живот на българите се включват и еснафските организации.

В началото на века се пробужда интересът към просвета и започва съживяването на големите книжовни школи в Рилския, Етрополския и Светогорските манастири, в Котел, Самоков, Враца. Още по-широко разпространение получава дамаскинската литература. Особено активна дейност в тази посока разгръщат Йосиф Брадати, Никифор Рилски, Пунчо Мокрешки, Тодор Врачански, Милко Котленски. Общият духовен подем в ранновъзрожденското общество се отразява благотворно и върху развитието на художествените занаяти и изкуството. Традициите на старите зографски родове намират естественото си творческо продължение в прочутите зографски школи от Банско, Самоков и Трявна. Подобни творчески центрове се обособяват и в областта на дърворезбата. С материалната помощ на еснафите започва възстановяването на някои от старите църкви и манастири. Засилва се и интересът към печатната книга, която все по-системно навлиза в българските земи от Русия, Гърция, Сърбия, Виена, Венеция, Рим.

Важна роля за духовното раздвижване на възрожденските българи през първата половина на XVIII в. изиграва и творчеството на Кръстьо Пейкич (1669-1731), Партений Павлович (1695-1760) и Христофор Жерафович (неизв.-1753).

Кръстьо Пейкич е типичен представител на българската католическа интелигенция. Роден в Чипровец, той получава високо за времето си образование в Рим, след което разгръща активна просветителска дейност сред българските католици в Трансилвания. Автор е на няколко полемични книги върху различните религии, които са отпечатани във Венеция.

Партений Павлович е роден в Силистра. Първоначално учи в местното училище, после завършва прочутата “бейска” академия в Букурещ. Обикаля много европейски градове, в които изучава философия, математика, логика. Става учител, а по-късно се замонашава и започва служба при сръбския патриарх Арсений IV. Участва в различни католически мисии, а през 1751 г. е ръкоположен за епископ в Сремски Карловци. В книжовното творчество на Партений Павлович се открояват две негови поетични произведения, няколко превода от гръцки и една автобиография.

Името на третия голям български книжовник от първата половина на XVIII в. – Христофор Жерафович, се свързва най-вече с отпечатването през 1741 г. във Виена на т. нар. “Стематография”. Тази изключително популярна сред българите печатна книга представлява сборник с изображенията на сръбски и български владетели и светци, придружени с 58 герба на различни европейски народи и области. Под всеки герб Христофор Жерафович поставя кратко четиристишие, в което дава характеристика на народите. Особено силно въздействие върху българите оказват гербовете на Мизия, Тракия, Македония, България, както и литографиите на Методий, Наум, Климент Охридски, на българския цар Владимир и др.

Паисий Хилендарски, според единодушното признание на всички изследователи, се откроява като най-ярката личност в духовния живот на българите през периода на Ранното възрождане.

Паисий Хилендарски е роден през 1722 г. в Банско. За родното му място претендират и други селища от Самоковската епархия, но най-новите проучвания доказват, че бащината къща на неговите двама братя се намира в Банско. Паисий се замонашава през 1745 г., когато е на 23 г. Установява се в Хилендарския манастир и става таксидиот, като дълги години обикаля различни селища от страната, за да организира посещения на поклонници в Света гора. През 1761 г. той посещава Сремски Карловци – един от най-издигнатите по това време православни центрове на Балканите, където има възможност да се запознае със съкратения руски вариант на труда на дубровнишкия абат Мавро Орбини “Книга историография” и “Книга деяния церковная и гражданская” на Цезар Бароний. Малко след като се завръща от Сремски Карловци, Паисий напуска временно Хилендарския манастир и се премества в Зографската обител “Св. Георги”, където през 1762 г. завършва своята творба “История славянобългарска”.

Веднага след написването на “История славянобългарска” Паисий дава ръкописа, за да се препише на чисто, след което пристъпва към разпространение на своето произведение. Със сигурност се знае, че в края на 1764 г. – януари 1765 г. Паисий е в Котел, където

местният свещеник Стойко Владиславов (Софроний Врачански) прави първия известен препис на “История славянобългарска”. Документално установено е и пътуването му през 1773 г. до Асеновградско, по време на което Паисий умира.

От запазените документални източници за живота на Паисий се вижда, че идеята за написването на “История славянобългарска” възниква около 1760 г. Някои изследователи обясняват това решение на хилендарския монах със силното въздействие, което сръбският просветител Йован Раич оказва върху Паисий по време на престоя си в Атон през 1758 г. Други автори търсят подтиците за написването на “Историята” в дълголетните спорове между атонските монаси (предимно гърци, сърби и българи) за качествата на отделните народи и за тяхното минало. Трета група историци свързва появата на “История славянобългарска” с все по-отчетливо долавящата се през 50-те и 60-те години на XVIII в. обществена потребност у българите да опознаят собствената си история. Написването на “История славянобългарска” продължава около две години, като през това време Паисий Хилендарски издирва и проучва огромно количество стари и по-нови печатни книги и ръкописи, съхраняване в библиотеките и хранилищата на атонските манастири. Сред изворите, които Паисий използва, се открояват грамотите на някои български царе, житията на български и други православни светци (Кирил и Методий, Иван Рилски, Петка Търновска и др.), съчиненията на патриарх Евтимий, летописни бележки и разкази, поменици, някои стематографии и др. Съществена част от сведенията си за българската история Паисий извлича от руските печатни версии на споменатата “Книга историография” на Мавро Орбини, църковната история на Цезар Бароний и Кратката немска история.

В структурно отношение “История славянобългарска” се състои от 10 части, в това число два предговора и едно послесловие. Тя представлява кратък преразказ на основните събития от българската история от най-стари времена до унищожаването на Средновековната Българска държава от османците. Няколко страници са отделени на сръбската история, а в края на книгата си Паисий добавя кратки живописни данни за българските владетели, за братята Кирил и Методий и за българските светци. До 1762 г. в духовния живот на българите през всичките три и половина столетия османско владичество няма друга творба с подобно значение. Стойността ѝ е неоценима, тъй като спомага за духовната еманципация на българския народ. Като цяло хилендарският монах идеализира българската история и съзнателно подбира само онези факти, които потвърждават романтичната му концепция за миналото на българите. Паисий директно призовава за опазване на българския език и опознаване на българската история. Той определя специално внимание на историческата съдба на Българската църква и внушава и внушава негативните последици върху възраждащото се българско общество от духовната експанзия на гърцизма. Паисий никъде в “Историята” не говори открито за бунт или въстание, но разказът му за величието на Българската държава е толкова силен, че индиректно внушава идеята, че българите имат сили и възможности да отхвърлят османската власт.

Първият препис на Паисиевата история е направен през януари 1765 г. в Котел от Софроний Врачански. Преписването ѝ продължава и след 1844 г., като на съвременната историческа наука са известни около 60 нейни копия.

Най-яркият продължител на започнатото от хилендарския монах дело обаче е **Софроний Врачански**.

Той е роден през 1739 г. в Котел. Произхожда от заможна джелепско семейство, но детството му е трудно, тъй като отрано остава сирак. Учи в местното килийно училище, а през 1762 г. става свещеник в Котел. По-късно е принуден да напусне Котел и известно време служи в Анхиалската епархия. През 1794 г. се установява в Арбанаси и тук именно търновският митрополит му предлага да стане епископ на Враца. След известно колебание Софроний дава съгласието си и на 16 септември 1794 г. е ръкоположен за врачански епископ.

Въпреки огромните трудности, свързани с разрастващите се из северозападните български земи кърджалийски размирици, Софроний Врачански се посвещава изцяло на просветителската си мисия сред своето паство и разгръща изключително активна дейност. Той обикаля селищата от Врачанската епархия и се опитва да подпомогне учебното дело, да наложи говоримия български език в църковните служби и т.н. През 1800 г. е принуден от Осман Пазвантоглу да отиде във Видин, където е задържан до 1803 г. Междувременно, Софроний Врачански продължава книжовните си занимания, като още през 1781 г. прави втори препис на Паисиевата история, а по време на тригодишния си престой във Видин подготвя и два обемисти ръкописни сборника с църковно религиозно съдържание, останали известни в нашата история под името Видински сборници.

През 1803 г. Софроний Врачански е освободен от Осман Пазвантоглу и се установява в Крайова, а малко по-късно в Букурещ, с което започва и последният, най-интензивният период от живота на врачанския епископ. През 1806 г., с помощта на родолюбиви българи, успява да отпечата в Рим сборник с църковни поучения под името "Неделник". Тази книга, изготвена по гръцки и славянски източници, представлява първата печатна книга на новобългарски.

По време на своя престой в Букурещ Софроний Врачански завършва и великолепната си литературна творба “Житие и страдание грешнаго Софрония”. Написано живо и увлекателно, това автобиографично произведение се нарежда сред най-добрите художествени образци на възрожденската проза. В същото време, “Житието” на врачанския епископ е и първокласен извор за живота на българите през Ранното възрождане, както и за катаклизмите, които разтърства Османската империя в края на XVIII в. През 1809 г. Софроний Врачански превежда от гръцки език и “Театрон политикон” – популярно философско-политическо произведение на Амвросий Марлиан, което е отпечатано за първи път през 1631 г. в Рим. В това съчинение епископ Софроний намира подкрепа на своите разбирания за ролята на християнската религия като фактор за справедливото управление на народите и затова към оригиналния текст той вмъква свои собствени разсъждения за ползата от просветения абсолютизъм.

Успоредно с книжовните си занимания, по време на своя престой във Влашко, Софроний Врачански отделя много сили и за създаването на емигрантски кръг, който да се заеме с разрешаването на българския политически въпрос. Още през есента на 1804 г. букурещките българи организират изпращането на влиятелните търговци Иван Замбин и Атанас Некович в Петербург със задачата да се представят пред руското правителство и да поискат от него помощ за подобряване положението на българския народ. Първоначално двамата пратеници не успяват да привлекат вниманието на руската дипломация към себе си, тъй като не разполагат с необходимото пълномощно, а и Русия по това време предпочита да не се ангажира с никакви конкретни инициативи на Балканите. През 1806 г. обаче, когато руско-турските отношения отново се влошават и между двете империи избухва война, преговорите с българската емиграция се възобновяват и в тях пряко участие взима вече и самият Софроний Врачански.

С активното участие на Софроний Врачански руското командване успява да изгради разузнавателна мрежа във вътрешността на страната. По молба на руския щаб той изготвя и две възвания към българите (1810 г.), които са отпечатани и разпространени на юг от р. Дунав, а през 1810 г. ръководеният от Софроний Врачански емигрантски политически кръг в Букурещ излиза с инициатива да се сформира отряд от български доброволци - Българската земска войска (около 2500 души), която взема участие в боевете при Тутракан, Силистра и Русе.

Малко по-късно обаче, пред надвисващата опасност от война с Наполеон, руското правителство е принудено да започне преговори за подписване на мир с Високата порта. През 1811 г. Софроний Врачански изготвя една “Молба” до главнокомандващия ген. Кутузов, в която предлага всички българи да се заселят заедно, като по този начин се обособи автономна българска област в рамките на руската империя. Според “Молбата” българите трябва да се управляват от свои избираеми магистрати, да се ползват с църковна автономия, да имат право на свои училища, да имат и гарантирани възможности за стопанска инициатива. С тези си искания “Молбата” на Софроний Врачански се явява по същество първата конкретна възрожденска програма за разрешаване на българския политически въпрос. Софроний Врачански умира през 1813г.

